

PAŃSTWO I SPOŁECZEŃSTWO

STATE AND SOCIETY

E-ISSN 2451-0858 ISSN 1643-8299

ROK XXV: 2025, NR 1

DOI: 10.48269/2451-0858-pis-2025-1-001

Data wpłynięcia: 20.10.2024

Data akceptacji: 5.12.2024

DIÉBÉDO FRANCIS KÉRÉ: ARCHITEKT AKTYWISTA

Katarzyna Banasik-Petri

dr inż. arch., prof. UAFM, Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie,

Wydział Architektury i Sztuk Pięknych

<https://orcid.org/0000-0002-2375-920X>

Streszczenie

Architektura społeczna oparta na potrzebach i oczekiwaniach lokalnych społeczności, odpowiadająca naturalnym warunkom środowiska, czerpiąca inspiracje z tradycji miejsca i doświadczeń budowlanych wypracowanych przez pokolenia to cechy charakteryzujące twórczość architekta Diébédo Francis Kéré. Artykuł ma na celu przedstawienie doświadczeń architekta w budowaniu świadomości lokalnej społeczności jako ważnego czynnika przynależności do miejsca i sposobów kształtowania architektury. Jako metodę wykorzystano analizę wybranych przykładów realizujących cechy architektury świadczące o aktywności społecznej mieszkańców zmierzającej do poprawy ich życia. Zamiarem artykułu jest ukazanie świadomego edukacyjnego działania architekta jako czynnika integracji społecznej, ochrony dziedzictwa kulturowego sztuki budowlanej Afryki i rozwoju myśli architektonicznej.

Słowa kluczowe: Diébédo Francis Kéré, architektura Afryki, afrofuturyzm, architektura społeczna, zrównoważony rozwój, regionalizm

Diébédo Francis Kéré: architect activist

Abstract

Francis Kéré's work is defined by a socially engaged architecture that responds to the needs and expectations of local communities, respects natural environmental conditions, and draws deeply from local

traditions and generations of building expertise. This article explores Kéré's methodology in fostering local community awareness as a crucial component in cultivating a sense of belonging. Through selected works, the article showcases how architecture can promote the active engagement of residents in improving their quality of life. The author highlights Kéré's intentional, educational effort as a prominent aspect of social integration, the preservation of Africa's cultural heritage in building arts, and the advancement of architectural discourse.

Key words: Diébédo Francis Kéré, African architecture, afrofuturism, social architecture, sustainable development, regionalism

Wprowadzenie

Współczesna architektura Afryki budzi wzmożone zainteresowanie w wielu środowiskach. Architekci o korzeniach afrykańskich, tacy jak: Walter J. Hood (ur. 1958), David Adjaye (ur. 1966), Mariam Kamara (ur. 1979), Thandi Loewenson (ur. 1989), Sumayya Vally (ur. 1990) czy Diébédo Francis Kéré (ur. 1965), podkreślają w swojej twórczości inspiracje i fascynacje tradycyjną afrykańską sztuką, architekturą i budownictwem. Większość z wymienionych architektów urodziła się poza Afryką, uzyskali oni wykształcenie w czołowych uczelniach architektonicznych Europy i Stanów Zjednoczonych, jednak problematyka obszarów Afryki jest im bliska i budzi ich żywe zainteresowanie. Wielu spośród nich powróciło do rodzimych krajów, projektując na podstawie lokalnych materiałów i tradycji, często skupiając się na społecznych problemach zaniedbania i ubóstwa.

Problem przyszłości rozwoju budownictwa Afryki został przedstawiony podczas 18. Międzynarodowego Biennale Architektury w Wenecji w 2023 r. Architektka i pisarka Lesley Lokko (1964)¹, pierwsza czarnoskóra kuratorka Biennale, zaprosiła do udziału w wydarzeniu 89 uczestników, z czego połowa

¹ Lesley Naa Norle Lokko – szkocko-ghańska architektka i powieściopisarka. Od 1995 r. zajmuje się szeroko pojętą progresywną edukacją w dziedzinie architektury. Wykładała w najlepszych szkołach architektury na całym świecie, m.in. na Bartlett School of Architecture, University of Illinois at Chicago czy University of Johannesburg, na którym w 2015 r. założyła Graduate School of Architecture (GSA) – pierwszą podyplomową szkołę architektury w Afryce. Od 2021 r. prowadzi własną podyplomową szkołę architektury w Akrze w Ghanie – African Futures Institute. Za działalność na polu szeroko pojętej edukacji architektonicznej otrzymała w 2020 r. nagrodę RIBA Annie Spink Award for Excellence in Architectural Education przyznawaną przez Royal Institute of British Architects (RIBA), a w 2024 r. otrzymała najwyższe oznaczenie RIBA Royal Gold Medal w dziedzinie architektury. Opracowanie na podstawie: *Lesley Lokko*, Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Lesley_Lokko [dostęp: 30.08.2024]; African Futures Institutes, *Our Board*, <https://www.africanfuturesinstitute.com/patrons-trustees-and-academic-advisors> [dostęp: 13.02.2025]; *Lesley Lokko to receive Royal Gold Medal 2024 for architecture*, Royal Institute of British Architects, 18.01.2024, <https://www.architecture.com/knowledge-and-resources/knowledge-landing-page/lesley-lokko-to-receive-royal-gold-medal-2024-for-architecture?srsltid=AfmBOorP2uFQbC8aOFowCsnK52r8iS52TXL1ookC6IWUyton0EO62-NQ> [dostęp: 20.10.2024].

swoje korzenie wywodzi z Afryki lub afrykańskiej diaspory. Przewodni temat Biennale – „Laboratorium przyszłości”, dotyczył badania obustronnego wpływu na siebie Afryki i reszty świata na tle doświadczeń i osiągnięć współczesnej afrykańskiej architektury, ale także skłaniał uczestników do przedstawienia szerszych wizji w kontekście zagrożeń związanych z występowaniem pandemii, zmian klimatu oraz migracji i niepokojów społecznych². Główna wystawa „Force Majeure” („Siła Wyższa”), odbywająca się w centralnym pawilonie w Giardini della Biennale, prezentowała wyselekcjonowane prace czarnoskórych architektów, którzy na różne sposoby interpretowali problemy kontynentu – od określenia tożsamości, przez propozycje rozwiązań obecnych problemów ubóstwa, tymczasowości, rabunkowej gospodarki, po idealistyczne projekty i futurystyczne wizje³.

Cel, metoda i zakres badań

Celem badań było wskazanie metod i działań w trakcie procesu projektowego Diébédo Francisa Kéré jako czynnika integracji społecznej i ochrony dziedzictwa kulturowego sztuki budowlanej Afryki.

Metoda badań obejmowała analizę wybranych realizacji Kéré zrealizowanych na terenie Burkina Faso, Beninu, Mali i Kenii. Przykłady przedstawione zostały w czterech wyodrębnionych kategoriach: lokalności, partycypacji, zrównoważonego rozwój i afrofuturyzmu.

Zakres czasowy dotyczył ostatnich dwudziestu lat. Dodatkowym kontekstem dla analizowanych przykładów były wystawy i dorobek architektów pochodzenia afrykańskiego i z diaspory afrykańskiej, których prace były prezentowane na 18. Międzynarodowym Biennale Architektury w Wenecji, jako tło dla obecnych tendencji architektonicznych i problematyki związanej z tym regionem.

Counteract - przeciwdziałać

Na wystawie „Force Majeure” wyróżniała się instalacja Kéré pt. *Counteract* dotycząca architektury Afryki. Tematem przewodnim instalacji była glina jako nośnik idei wspólnoty i przyszłości budownictwa w Afryce. To mocny racjonalny głos w dyskusji dotyczącej afrofuturyzmu⁴ – idei propagowanej przez

² P. Leigh Brown, *Setting the Stage for Africa at the Venice Architecture Biennale*, „The New York Times”, 9.05.2023, <https://www.nytimes.com/2023/05/09/arts/design/venice-architecture-biennale-lesley-lokko.html?auth=login-google1tap&login=google1tap> [dostęp: 20.10.2024].

³ *Biennale Architettura 2023. The Laboratory of the Future*, ed. L. Lokko, La Biennale di Venezia, 2023, s. 69: *Excerpt from the Curator's Letter of Consideration* (issued 27 June 2022).

⁴ Afrofuturyzm – estetyka kulturowa, filozofia nauki i historia, która bada przecięcie się kultury diaspory afrykańskiej z nauką i technologią. Zajmuje się tematami i problemami diaspory

architekta. „[...] instalacja Kéré starała się nadać kontekst historii i potencjalnej przyszłości architektury z i dla Afryki Zachodniej. «To, że nasza historia została przerwana przez innych, nie oznacza, że nasza przyszłość musi taka być»⁵ – czytamy w opisie kuratorskim. Instalacja składała się z trzech części: *What Was*, *What Is* i *What Can Be*. Architekt zaproponował podróż po abstrakcyjnych przestrzeniach architektury Afryki Zachodniej w przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Część *What Was* pokazuje glinę jako materiał kształtujący ścianę, stosowany w architekturze Afryki od wieków. *What Is* to interpretacja obecnej, chaotycznej przestrzeni domu – „zamieszkiwania” w metropoliach afrykańskich z betonową, lichą strukturą ścian, na której prezentowane są rzeczywiste fotogramy współczesnych wnętrz. Jest to obraz zapożyczeń z kultury Zachodu w najbardziej pesymistycznym kształcie. *What Can Be* jest kulminacją instalacji ze spokojną, ciepłą przestrzenią, ukazującą wernakularne podejście do architektury, z zakrzywionymi glinianymi ścianami i drewnianym sufitem, który zdaje się nas otaczać, „[...] zachęcając odwiedzających do zatrzymania się i zanurzenia się w architekturze, która wydaje się jednocześnie znajoma i niepodobna do niczego, czego doświadczyli wcześniej”⁶.

Oglądając instalację, jesteśmy świadkami eksperymentu, w którym tradycyjna architektura może być starannie spleciona z potrzebami współczesnego świata. Estetyka i ukłon w kierunku tradycji to nie jedyne przesłania instalacji – architekt odwołuje się również do architektury zrównoważonego rozwoju i podaje kierunek dla architektury na terenie Afryki, tworzonej oddolnie wspólnymi siłami jej mieszkańców. Instalacja Kéré skłania do twórczego myślenia według reguł współczesnego, krytycznego regionalizmu, który bazuje na dawnej wiedzy budowlanej, podpowiadającej racjonalne rozwiązania. Rozwiązania te byłyby niemożliwe, gdyby nie osobiste zaangażowanie architekta i współpraca z członkami lokalnej społeczności, na każdym – co podkreśla Kéré – etapie projektu.

afrykańskiej przez technokulturę i fantastykę spekulatywną, obejmując szereg mediów i artystów, których łączy zainteresowanie wyobrażaniem sobie innej przyszłości czarnej społeczności w Afryce (traktowanej w zupełnie inny sposób niż dotychczas; Lisa Yaszek określa to jako *black future*) wynikającej z doświadczeń afrodiasporycznych. Opracowanie na podstawie: L. Yaszek, *Afrofuturism, Science Fiction, and the History of the Future*, „Journal of the Research Group on Socialism and Democracy”, <https://web.archive.org/web/20110626153716/http://sdonline.org/42/afrofuturism-science-fiction-and-the-history-of-the-future> [dostęp: 5.12.2024].

⁵ Kéré Architecture, *Counteract*, <https://www.kerearchitecture.com/work/knowledge/counteract> [dostęp: 25.09.2024]. Tłum. K.B.-P.

⁶ *Ibidem*. Tłum. K.B.-P.

Credo

Życiorys Kéré⁷ jest obrazem ciągłego procesu poszukiwania innowacyjnych, prośrodowiskowych rozwiązań architektonicznych, ale też pewnego rodzaju asumptem do odrodzenia środowisk społecznych – wspólnotowych, charakterystycznych dla regionu afrykańskiego w celu racjonalnego i demokratycznego procesu tworzenia lokalnej architektury i nowych technologii opartych na tradycyjnych rozwiązaniach adekwatnych do klimatu i obszaru. Pragmatyczne podejście do architektury i rozwiązywania problemów projektowych jest ściśle związane z jego sposobem obserwacji zjawisk. Wnikliwa ocena kontekstu przełożona na oryginalny język architektury przyniosła Kéré szereg nagród architektonicznych, łącznie z Nagrodą Pritzkera w dziedzinie architektury, przyznaną mu w 2022 r. jako pierwszemu rodowitemu Afrykaninowi⁸. Jury pod przewodnictwem Alejandro Araveny doceniło twórczość architekta przede wszystkim za: „wrażliwość kulturową nie tylko zapewniającą sprawiedliwość społeczną i środowiskową, ale kierowanie całym procesem w świadomości,

⁷ Diébédó Francis Kéré urodził się 10 kwietnia 1965 r. w wiosce Gando (Burkina Faso), którą jako siedmiolatek opuścił ze względu na brak możliwości edukacji, i jako pierwsze dziecko z wioski rozpoczął naukę w mieście Tenkodogo. Doświadczenia z tego etapu edukacji odcisnęły wyraźne piętno na jego twórczości. Wspomnienie źle oświetlanej, ciasnej salki o betonowej konstrukcji, z ekstremalnymi warunkami termicznymi skierowało go „ku rozwiązaniom, które priorytetowo traktują komfort przestrzeni, wykorzystując skuteczne oświetlenie i wdrażając strategie łagodzenia efektu ciepła słonecznego”, Y. Park, L.-Y. Sung, *The Regenerative Characteristics of Diébédó Francis Kéré's Architecture Examined from Steve A. Moore's Perspective on Regenerative Regionalism*, „KIEAE Journal” 2024, vol. 24, no. 2, s. 8, <https://doi.org/10.12813/kieae.2024.24.2.005>. W 1985 r. po zakończeniu nauki stolarstwa w Burkina Faso otrzymał stypendium Carl Duisberg Society i wyjechał do Niemiec, gdzie ukończył szkołę średnią i studia architektoniczne na Technische Universität w Berlinie. To tam zrodził się pomysł wybudowania szkoły w rodzinnej wiosce. Kéré rozpoczął działania od powołania w 1998 r. stowarzyszenia Schulbausteine für Gando (obecnie Kéré Foundation e.V.), aby sfinansować jej budowę. Projekt szkoły był jednocześnie pracą dyplomową Kéré, obronioną w 2004 r. W 2005 r. powołana została pracownia Kéré Architecture, która rozpoczęła projektowanie placówek edukacyjnych i medycznych w różnych regionach Afryki, obejmujących Burkina Faso, Kenię, Mozambik i Ugandę. Jednocześnie różnorodne projekty Kéré i instalacje architektoniczne prezentowane były w Niemczech, Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych. Od czasu ukończenia studiów, oprócz praktyki architektonicznej w biurze Kéré Architecture, architekt zajmuje się nauczaniem. Był wykładowcą w wielu architektonicznych uczelniach w Europie i Stanach Zjednoczonych; w 2021 r. objął stanowisko profesora gościnnego na Uniwersytecie Bauhaus w Weimarze w Niemczech.

⁸ Diébédó Francis Kéré za swoją twórczość został uhonorowany wieloma odznaczeniami, m.in.: Aga Khan Award for Architecture (2004), Global Award for Sustainable Architecture (2009), Swiss Architectural Award (2010), Marcus Prize for Architecture (2011), Gold Regional Holcim Awards 2011, Africa Middle East, Global Holcim Awards 2012, Schelling Architecture Award (2014), Kenneth Hudson Award for European Museum of the Year (2015), American Academy of Arts & Letters Arnold W. Brunner Memorial Prize (2017), Prince Claus Laureate Award (2017), Thomas Jefferson Medal in Architecture (2021), Pritzker Architecture Prize (2022).

że jest to droga do legitymizacji budynku w społeczności. [Kéré – K.B.-P.] Wie od wewnątrz, że architektura nie dotyczy obiektu, ale celu; nie produktu, ale procesu”⁹.

Zaangażowanie i budowanie świadomości lokalnej społeczności architekt uważa za jeden z najważniejszych czynników przynależności do miejsca oraz stosowania nowatorskich sposobów kształtowania architektury bazującej na rodzimych materiałach i technikach, co jest charakterystyczne dla jego architektonicznych interwencji i wpisuje się w pojęcie *ubuntu*¹⁰.

Proces projektowania kolektywnego Kéré wypracował w najwcześniejszych latach edukacji, opartej na pomocy i wsparciu rodziny oraz miejscowej społeczności. Jego inteligencja, głęboka empatia i poczucie przynależności do lokalnej wspólnoty pozwoliły na unikatowe rozwiązania projektowe, ale także ukształtowały podejście do procesu projektowania. Kéré jasno sformułował zasadę działania autorskiej pracowni:

[...] **lokalnie i partycypacyjnie**, uczymy się i reagujemy na kontekst każdego projektu oraz umieszczamy użytkowników projektu w centrum procesu projektowania, aby zadać właściwe pytania. Następnie czerpiemy z naszego dziedzictwa kreatywności i pomysłowości, aby odpowiedzieć **zrównoważonymi** rozwiązaniami, które projektują wizję **afrofuturystyczną**, odrzucając dominujące normy, aby ustanowić własne precedensy¹¹ [wyróżnienia za oryginałem – K.B.-P.].

Lokalność rozumiana jest jako wielowarstwowa tradycja ściśle powiązana z praktykami budowlanymi miejsca. Wiedzę na temat tradycji Kéré czerpie od miejscowych konsultantów i rzemieślników posługujących się umiejętnościami i posiadających specjalistyczną wiedzę w zakresie lokalnych technik budowlanych. Dzięki zrozumieniu tych zasobów i technik oraz doświadczeniom z wcześniejszych projektów każdy z nowych budynków jest mocno osadzony w konkretnym miejscu i kontekście.

Partycypacja, a więc uczestnictwo lokalnej społeczności w procesie powstawiania projektu, jest zasadnicza w procesie projektowym. Uczestnictwo może odbywać się na każdym etapie projektowania, od inicjatywy, pomysłu przez kształtowanie projektu (wnosząc wiedzę uczestników na temat specyfiki miejsca czy praktyk rzemieślniczych). Partycypacja może być

⁹ The Pritzker Architecture Prize, *Diébédo Francis Kéré*, *Jury citation*, <https://www.pritzker-prize.com/laureates/diebedo-francis-kere#laureate-page-2441> [dostęp: 5.10.2024]. Tłum. K.B.-P.

¹⁰ *Ubuntu* to pojęcie odnoszące się do filozofii systemów wartości społecznych, fizycznych i duchowych Afryki, ceniących m.in. działania kolektywne bardziej niż działania indywidualne. Definicję pojęcia *ubuntu* określa m.in. C.B.N. Gade, *What is Ubuntu? Different Interpretations among South Africans of African Descent*, „South African Journal of Philosophy” 2012, vol. 31 3, s. 484–503, <https://doi.org/10.1080/02580136.2012.10751789>.

¹¹ Kéré Architecture, *Our Expertise*, <https://www.kerearchitecture.com/expertise> [dostęp: 25.09.2024]. Tłum. K.B.-P.

formalna i nieformalna, od planowania, przez budowę, po użytkowanie przestrzeni i ewentualne korekty – zmiany wynikające z użytkowania.

Zrównoważone rozwiązania to pojęcie złożone, odnoszące się nie tylko do ekologii, ale także do społecznych i ekonomicznych aspektów zrównoważonego rozwoju. Świadome podejście do projektowania obejmuje złożoność wyborów i kompromisy, co w konsekwencji pozwala na podjęcie świadomych decyzji zarówno w trakcie projektowania, budowy, jak i użytkowania przyszłego budynku.

W ujęciu Kéré afrofuturyzm to podjęcie badań dotyczących tego, w jaki sposób może on stać się świadomą praktyką projektową opartą na prawdziwej tradycji, a nie tylko utopijną wizją.

Lokalność a materiały i technologie

Charakterystyczne dla Kéré jest holistyczne podejście do procesu projektowania. Jego pierwsze projekty zlokalizowane były w jego rodzinnej wiosce, a doświadczenia płynące z tych realizacji wpłynęły na przyszłą metodę pracy Kéré. Jedną z podstawowych kwestii, którą należało rozwiązać podczas procesu projektowego, były zagadnienia technologicznie związane z zapewnieniem komfortu termicznego.

Odpowiedzią na ten problem była obserwacja i znajomość zjawisk przyrodniczych, zgłębienie wiedzy dotyczącej tradycyjnych rozwiązań budowlanych, zapomnianych i wypartych przez tanią technologię budowlaną spoza kontynentu, i wykorzystanie lokalnych materiałów budowlanych. Podejście architekta w żaden sposób nie jest sentymalne i odtwórcze. Kéré stawia na rozwiązania innowacyjne i eksperymentalne, bazujące na lokalnych i tradycyjnych materiałach, jednocześnie optymalizując i doskonaląc je zarówno pod kątem składu, jak i technik budowy.

Problematyka zapewnienia komfortu termicznego dotyczy przede wszystkim przegród pionowych (ścian) i poziomych (dachów). Do konstrukcji ścian architekt stosuje naturalne materiały: glinę i glinę modyfikowaną, kamień laterytu lub kamień z pobliskich kamieniołomów. Do stworzenia ażurowej struktury osłaniającej od słońca używa drewna eukaliptusowego (w innych miejscach bambusowego lub sosnowego) lub też ażurowej ceglanej ściany. Konstrukcje dachów są indywidualnie dostosowane do każdego projektu zarówno pod kątem konstrukcji, jak i materiału. Dach pełni kluczową rolę – chroni przed słońcem oraz deszczem, zwłaszcza w kontekście ochrony ścian przed zawilgoceniem, ale również wentyluje i tworzy odpowiednie naświetlenie i atmosferę. Kształty dachów odzwierciedlają kunszt architektoniczny Kéré i jego wiedzę budowlaną.

Cegła

Wśród lokalnych materiałów architekt koncentruje się na glinie, dostępnej w regionie i tradycyjnie stosowanej w budownictwie w Burkina Faso i całej Afryce Subsaharyjskiej. Kéré wykorzystał ją do stworzenia strukturalnie solidnych cegieł, wypracowując hybrydę gliny i cementu, tzw. *blocs (briques) de terre comprimée* (BTC)¹². Cegły tego typu mają wiele zalet: są łatwe w produkcji, kosztują niewiele, posiadają bardzo dobry bilans energetyczny w suchym pustynnym klimacie, a ślad energetyczno-węglowy jest szczególnie korzystny, gdyż są one wytwarzane na miejscu budowy. Pomimo trwałości ściany muszą być chronione przed deszczami. Od 2001 r. architekt zastosował gliniane cegły w kilkunastu realizacjach: szkołach, obiektach edukacyjnych i szpitalach na terenie Burkina Faso i w innych krajach afrykańskich, a ich technologia jest ciągle ulepszana.

Jako pierwsza w tej technologii została zaprojektowana Szkoła Podstawowa w Gando (2001). Założenie rozbudowano o Gando Teachers' Housing (2004) w celu zainteresowania wykwalifikowanych nauczycieli do pracy w szkole podstawowej oraz zapewnienia im domu. Dwa lata po ukończeniu budowy wzrost liczby zapisów do szkoły skłonił wspólnotę wioski do zaplanowania kolejnej rozbudowy (il. 1). W ten sposób powstał projekt Gando Primary School Extension (2006–2008) o powierzchni 380 m², a następnie biblioteki Gando Primary School Library (2010) (il. 2). W kolejnych latach w Burkina Faso powstały m.in.: Naaba Belem Goumma Secondary School (il. 3) o powierzchni 4800 m² łączącej zarówno nowoczesne, jak i wernakularne metody budowy z zastosowaniem pionierskiej techniki budowlanej polegającej na odlewaniu ściany *in-situ* z lokalnej gliny zmieszanej z cementem i kruszywem, Centre for Health and Social Welfare (2012–2014) w Laongo, Burkina Institute of Technology (2020) w Koudougou czy Goethe-Institut Dakar (2018) w Senegalii z ażurową ceglana ścianą zewnętrzną. „Ta innowacyjna metoda pozwalała na szybszy proces budowy i większą elastyczność architektoniczną niż tradycyjne cegły gliniane, a jednocześnie jest bardziej zrównoważona i tańsza niż beton”¹³.

¹² BTC to bloki skompresowanej ziemi, rodzaj ceglano *pisé*, wykonane w prasach, które kompresują mokrą i sproszkowaną ziemię. W celu zwiększenia odporności mechanicznej i wodnej bloków stosuje się dodatek cementu lub wapna. Cegła ta jest suszona na słońcu i nie jest dodatkowo wypalana.

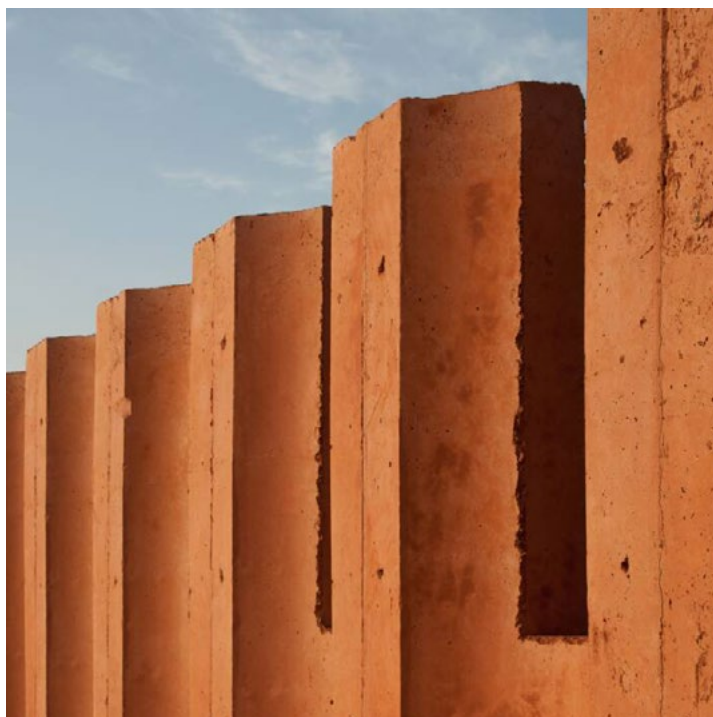
¹³ Kéré Architecture, *Naaba Belem Goumma Secondary School*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/naaba-belem-goumma-secondary-school> [dostęp: 13.02.2025]. Tłum. K.P.

Ilustracja 1. Gando Primary School, fot. © Erik Jan Owerkerk. Źródło: T. Forde, *Diébedo Francis Kéré Awarded Prince Claus Laureate Award for 2017*, ArchDaily, 11.09.2017, <https://www.archdaily.com/879317/diebedo-francis-kere-awarded-prince-claus-laureate-award-for-2017> [dostęp: 25.03.2025].

Ilustracja 2. Gando Primary School Extension, fot. Jan Ouwerkerk. Źródło: A. Frearson, *Key projects by Serpentine Pavilion architect Diébedo Francis Kéré*, Dezeen, 21.02.2017, <https://www.dezeen.com/2017/02/21/key-projects-serpentine-pavilion-architect-diebedo-francis-kere> [dostęp: 25.03.2025].

Ilustracja 3. Naaba Belem Goumma Secondary School, fot. Kéré Architecture. Źródło: Kéré Architecture, *Naaba Belem Goumma Secondary School*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/naaba-belem-goumma-secondary-school> [dostęp: 13.02.2025].

Ilustracja 4. SKF-RTL Children Learning Centre, fot. Jaime Herraiz for Kéré Architecture. Źródło: Kéré Architecture, *SKF-RTL Children Learning, Centre*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/skf-rtl-children-learning-centre> [dostęp: 25.03.2025].

W Kenii w Nyang'oma Kogelo Kéré zaprojektował SKF-RTL Children Learning Centre (2016–2020), gdzie ściany wykonano z cegieł ze sprężonej ziemi wytwarzanych bezpośrednio na miejscu, ułożonych w łukową ścianę (il. 4). Ceglana ścianę poprzetykano otworami i wyposażono w bambusowe panele z bali, które wpuszczają filtrowane światło i chłodną bryzę do przestrzeni klas. W Mali, w Mopti, w ramach większego programu rewitalizacji sponsorowanego przez Aga Khan Trust for Culture (AKTC) zbudowano Centre for Earth Architecture (2010) – przestrzenie wystawiennicze i obiekty edukacyjne promują dziedzictwo regionu, którym jest tradycyjna architektura wernakularna, dopełniając założenie i są wizytówką technik budowlanych z gliny.

Kamień

Innym rozwiązaniem technologicznym jest budowa ścian z lokalnie pozyskiwanego kamienia laterytowego. Obok gliny jest on tradycyjnym materiałem budowlanym stosowanym w Afryce, wydobywanym z głębi ziemi; można go łatwo ciąć i uformować w cegły, które następnie pozostawia się na słońcu do utwardzenia. Materiał ten stanowi doskonałe źródło masy termicznej, pochłaniającej w ciągu dnia ciepło i emitując je w nocy. Kamień ma strukturę porowatą i głęboki czerwony kolor. Kéré zastosował ten budulec w miejscach, gdzie jego złoża były najbliżej budowy, w okolicach miejscowości Koudougou w Burkina Faso w dwóch obiektach: Lycée Schorge (2014–2016) i Noomdo Orphanage (2013–2016) – kompleksu składającego się z czterech jednostek mieszkalnych dla dzieci, budynku administracyjnego, zacienionej jadalni na świeżym powietrzu i warsztatu (il. 5).

Kolejnym przykładem zastosowania kamienia jest Startup Lions Campus (2019–2021) w Turkana County w Kenii. Kampus technologii informacyjnych i komunikacyjnych został zbudowany z lokalnego kamienia wydobywanego w pobliskim kamieniołomie i wyjątkowo jak na twórczość Kéré wykończony tynkiem w kolorze otaczającego krajobrazu. Obiekt posiada oryginalny kształt wzorowany na kopcach termitów. Wysokie wieże wentylacyjne zaprojektowano tak, aby naturalnie chłodzić główne przestrzenie robocze. Przez odprowadzenie ciepłego powietrza w górę, świeże powietrze dostaje się do wnętrza przez specjalne otwory na niskim poziomie. Projekt jest mocno osadzony w kontekście wyjątkowego miejsca w krajobrazie (il. 6).

Ilustracja 5. Noomdo Orphanage, fot. Iwan Baan. Źródło: Kéré Architecture, *Noomdo Orphanage*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/noomdo-orphanage> [dostęp: 25.03.2025].

Ilustracja 6. Startup Lions Campus, fot. Kinan Deeb for Kéré Architecture. Źródło: Kéré Architecture, *Startup Lions Campus*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/startup-lions-campus> [dostęp: 25.03.2025].

Drewno

Drzewo eukaliptusowe jest jednym z najczęściej występujących drzew inwazyjnych w Afryce, wypierających lokalne gatunki. Plantacje eukaliptusa przynoszą znaczne korzyści społeczno-ekonomiczne, jednak ich krytycy zwracają uwagę, że wegetacja eukaliptusów skutkuje zmianą lokalnego klimatu. Wynika to z ich bardzo wysokiego wskaźnika ewapotranspiracji (proces parowania terenowego), który odprowadza wodę z gleby, prowadząc do niższego poziomu wodnego, co skutkuje suszą i wysychaniem gruntów¹⁴. Drzewa eukaliptusowe były chętnie sadzone w Burkina Faso w celu zwalczania wylesiania, ale dziś są krytykowane, ponieważ zapewniają mało cienia i pochłaniają wilgoć z gleby. Skutecznym sposobem walki z pustynnieniem jest wykorzystanie eukaliptusa do budowy i zastąpienie ściętych drzew rodzimymi gatunkami¹⁵. Kéré wpisuje się w ten trend.

Prototypowym budynkiem, w którym architekt zaprojektował rozwiązania z drewna eukaliptusowego, była Gando Primary School Library z drewnianym sklepieniem. Od tego czasu ten rodzaj drewna stał się charakterystycznym dla kilku późniejszych projektów Kéré, m.in. Centre for Health and Social Welfare, gdzie drewno eukaliptusowe zostało zastosowane do pokrycia deskowania nadwieszzonego dachu w atrium (il. 7).

Najciekawsze jednak rozwiązanie z drewna eukaliptusowego znajduje się w Lycée Schorge. Walory drewna, takie jak jego odporność na czynniki atmosferyczne i atrakcyjny srebrzysty połysk, zostały wykorzystane do stworzenia półprzezroczystej drugiej fasady zewnętrznej. „[...] fasada ta [...] otula sale lekcyjne jak przezroczysta tkanina i tworzy różnorodne zacienione przestrzenie pośrednie między korytarzem szkoły a salami lekcyjnymi, w których uczniowie mogą przebywać między zajęciami. Organiczne, pionowe elementy tworzą tam oszłamiającą grę światła”¹⁶ (il. 8).

W kulturze afrykańskiej drzewo ma również symboliczne znaczenie i związane jest ze zwyczajem *palaver* – rodzajem spotkań w celu tworzenia lub utrzymania więzi społecznych. Miejscem, gdzie odbywają się spotkania, jest przeważnie przestrzeń pod drzewem – zwykle baobabem – lub w specjalnym budynku przeznaczonym do tego celu. W Mali tego rodzaju budynek nosi nazwę *toguna* i jest nisko zadaszoną przestrzenią przeznaczoną do spotkań mężczyzn. Kéré zainspirował się tą formą budynku podczas projektowania Tippet Rise Art Center w południowo-środkowej Montanie. W lipcu 2019 r. nowa struktura została otwarta dla publiczności jako artystyczna przestrzeń spotkań w otwartym

¹⁴ *Eucalyptus in EAST Africa, The Socio-economic and Environmental Issues*, FAO Sub-regional Office Eastern Africa, Addis Ababa, March 2009, <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/3a7de687-676f-457c-9031-1cc8767e56e5/content> [dostęp: 5.10.2024].

¹⁵ *Ibidem*; Kéré Architecture, *Counteract*, op. cit.

¹⁶ Kéré Architecture, *Lycée Schorge*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/lyceeschorge> [dostęp: 13.02.2025]. Tłum. K.B.-P.

krajobrazie. Projekt Xylem wykonany jest z drewna sosnowego, lokalnie pozyskiwanego przez przycinanie, co ratuje lasy przed pasożytniczymi szkodnikami. Instalacja oparta jest na modułowej sześciokątnej strukturze ze stali, wspartej na siedmiu stalowych kolumnach. Jest masywnym, niskopoziomowym schronieniem z drewna i słomy, które zapewnia ochronę przed słońcem, jednocześnie umożliwiając wentylację. W pawilonie światło słoneczne przenika przez pionowe kłody, tworząc miękką grę światła i cienia na krzywoliniowych siedzeniach i polerowanej betonowej okrągłej platformie poniżej (il. 9).

Ilustracja 7. Centre for Health and Social Welfare, fot. Kéré Architecture. Źródło: Kéré Architecture, *Centre for Health and Social Welfare*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/centre-for-health-and-social-welfare> [dostęp: 25.03.2025].

Ilustracja 8. Lycée Schorge, fot. Andrea Maretto for Kéré Architecture. Źródło: Kéré Architecture, *Lycée Schorge*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/lycee-schorge> [dostęp: 13.02.2025].

Ilustracja 9. Xylem, fot. Iwan Baan. Źródło: Kéré Architecture, *Xylem*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/xylem> [dostęp: 25.03.2025].

Rozwiązania dachowe

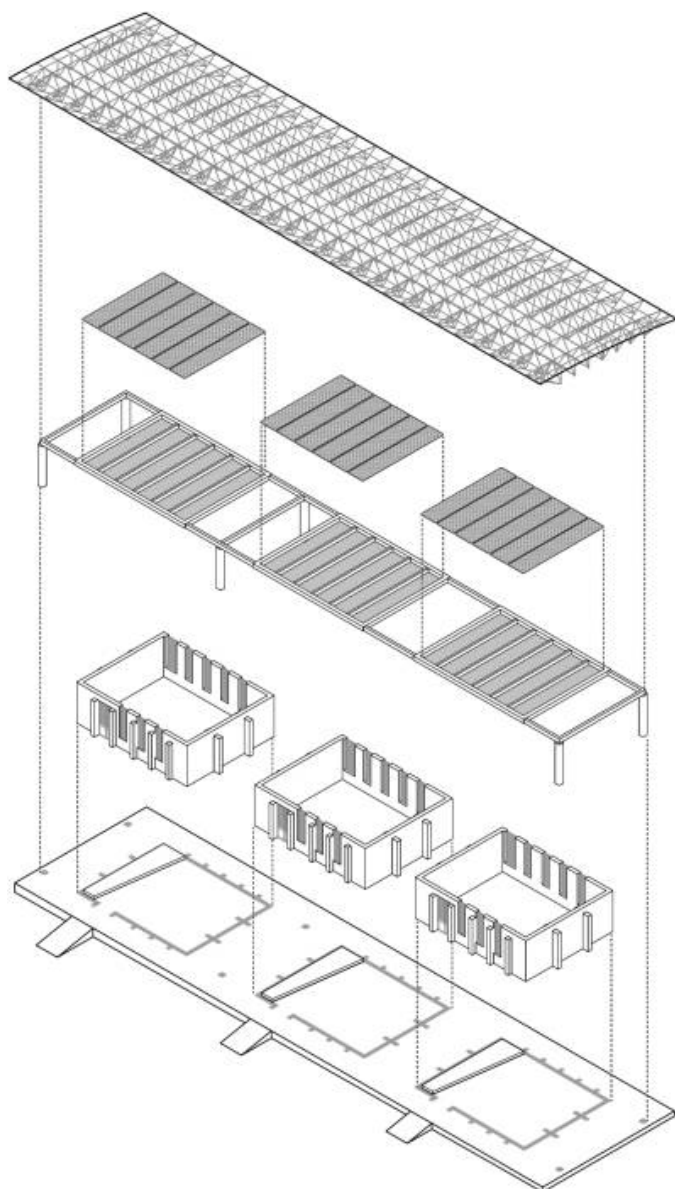
Podstawowym zadaniem dachów w regionie Afryki jest zapewnienie komfortu termicznego. Różnice temperatur w ciągu dnia, słońce, wysoka wilgotność i wiatry wymuszają zapewnienie odpowiedniej ochrony energetycznej i wentylacji. Kéré poddaje analizie warunki atmosferyczne i eksperymentuje z tradycyjnymi technikami, wykorzystując naturalny ruch powietrza i unikając wspomaganie się energią elektryczną, jednocześnie formując kształt dachu w rzeźbiarski sposób.

Do jednych z pierwszych rozwiązań projektowanych, równoległe z eksperymentalną szkołą w Gando, należy Dano Secondary School (2006–2007) w Dano (Burkina Faso). Architekt skupił się na zapewnieniu światła do wnętrza klas i dobrej wentylacji. Temu rozwiązaniu służy odwrócone sklepienie nad klasami wykonane z kształtek gipsowych, rozpraszające pośrednie światło słoneczne, aby rozjaśnić przestrzeń bez podnoszenia jej temperatury. Między modułowymi elementami wprowadzono szczeliny, umożliwiając gorącemu powietrzu przemieszczanie się w górę. Elegancka konstrukcja kratownicy podtrzymuje falisty metalowy dach, a mocne wysunięcie w połączeniu z orientacją wschód–zachód budynku pomaga zmniejszyć wpływ bezpośredniego światła słonecznego do wnętrza (il. 10).

Ilustracja 10. Dano Secondary School, fot. Erik-Jan Ouwerkerk. Źródło: Kéré Architecture, *Dano Secondary School*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/dano-secondary-school> [dostęp: 25.03.2025].

W eksperymentalnej rozbudowie Gando Primary School Extension Kéré modeluje nowe rozwiązania pod względem estetyki i ochrony termicznej, dodając do konstrukcji ceglany sklepiony sufit, którego zadaniem jest lepsza izolacja. Sklepienia umożliwiają przepływ gorącego powietrza w górę przez zintegrowane szczeliny wentylacyjne. Falisty metalowy dach podtrzymywany jest przez misternie ukształtowaną kratownicę, nadając budynkowi delikatności i finezji (il. 11, 12).

Ilustracja 11. Aksonometria Gando Primary School. Źródło: Kéré Architecture, *Gando Primary School*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/gando-primary-school-3> [dostęp: 25.03.2025].

Noomdo Orphanage, Léo Doctors' Housing (2016–2018) w Léo (Burkina Faso) oraz malijskie Centre for Earth Architecture charakteryzują się podobnymi rozwiązaniami: mają podwójny dach z ceglanym sklepieniem nad klasami i rozpościerającym się powyżej „baldachimem” mocno wysuniętym poza ściany

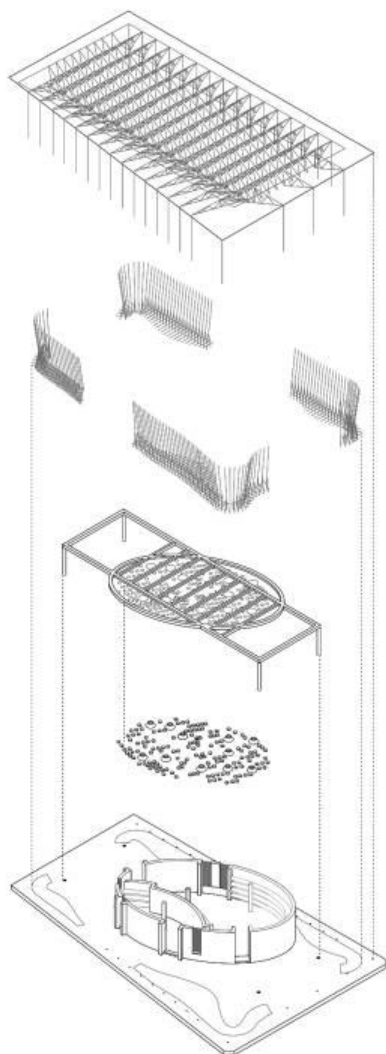
budynku, co pozwala na odprowadzenie gorącego powietrza na zewnątrz oraz stworzenie dodatkowego podcienia.

Każda z tych realizacji ze względu na zindywidualizowany kształt różni się od siebie wizualnie, lecz sama zasada swobodnej wentylacji sprawdza się w tym klimacie. Nachylenie dachu Kéré często oblicza tak, by deszczówka kierowana była do zbiornika wodnego używanego do nawadniania terenu. W SKF-RTL Children Learning Centre (architekt działa na zasadzie kontrastu, wprowadzając płynne formy planu, które łączy z odważnymi liniami podwyższonego dachu w kształcie motyla. Stalowy baldachim zapewnia duży cień, jednocześnie pozwalając na cyrkulację powietrza w całej konstrukcji, co skutkuje komfortowym klimatem we wnętrzu. Dach jest nadwieszony poza obrys budynku tworząc obszerny zacieniony podcień.

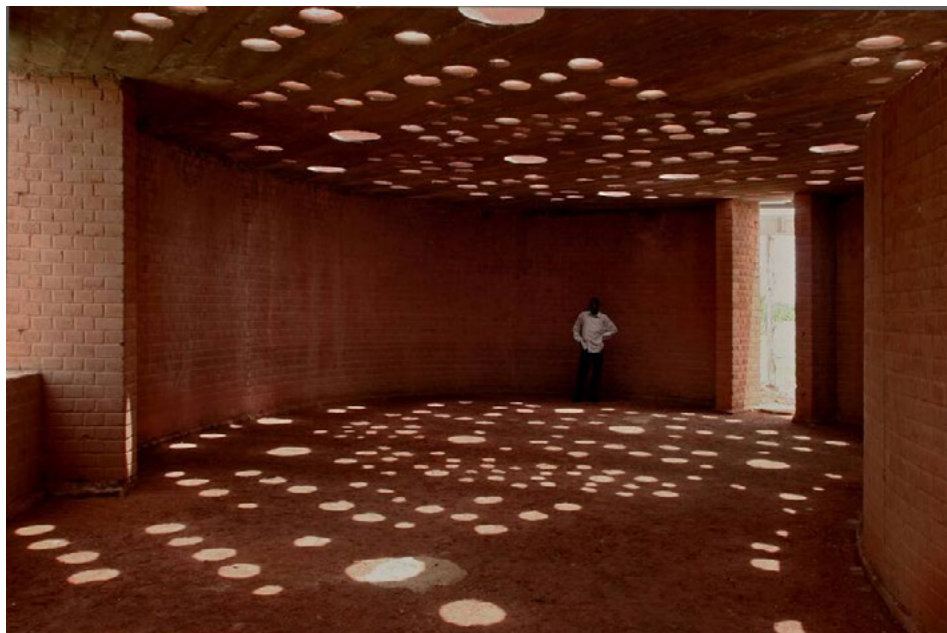
Do jednego z najciekawszych rozwiązań architektonicznych dachów pod względem wizualnym, zaprojektowanych przez Kéré, należy Gando Primary School Library w eksperymentalnym edukacyjnym założeniu. Sufit budynku ma unikatową konstrukcję, wykonaną z lokalnych glinianych garnków przeciętych na pół, na których odlewana jest betonowa płyta. Okrągłe otwory filtrują naturalne światła do wnętrza, tworząc dynamiczny wzór. Nad sufitem znajduje się nadwieszony dach o konstrukcji stalowej z blachy falistej, z poliwęglanem zabezpieczającym otwory (il. 13, 14).

Ilustracja 12. Gando Primary School, fot. Kéré Architecture. Źródło: *ibidem*.

Ilustracja 13. Aksonometria Gando Primary School Library. Źródło: Kéré Architecture, *Gando Primary School Library*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/gando-primary-school-library> [dostęp: 25.03.2025].

Ilustracja 14. Gando Primary School Library, fot. Kéré Architecture. Źródło: *ibidem*.

Partycypacja - podstawowa metoda procesu budowy

Architektura dała nam narzędzie do kształtowania ludzkich potrzeb i marzeń¹⁷.

Architektura to proces, zbiorowe przedsięwzięcie¹⁸.

Kéré w wywiadach, prezentacjach i w akademickiej działalności wielokrotnie wskazywał na udział i zaangażowanie lokalnych społeczności w całym procesie projektowo-budowlano-użytkowym. Od początku jego praktyki architektoniczno-budowlanej skupiającej się na obiektach edukacyjnych w Afryce metoda ta była jedyną, która pozwalała na osiągnięcie wyznaczonych celów. Do ich realizacji Kéré powołał w czasach studenckich organizację non-profit Schulbausteine für Gando, której celem było zbieranie środków na sfinansowanie budowy szkoły w Gando. Obecnie organizacja działa pod nazwą Kéré Foundation i ściśle współpracuje z pracownią Kéré Architecture GmbH. Pracownia jako dewizę swojej aktywności przyjmuje dwa równorzędne aspekty: projektowanie i zaangażowanie społeczne.

¹⁷ Kere Architecture, <https://www.kerearchitecture.com> [dostęp: 13.02.2025]. Tłum. K.B.-P.

¹⁸ Kere Foundation, *Collaboration*, <https://www.kerefoundation.com/en/practices/collaboration> [dostęp: 13.02.2025]. Tłum. K.B.-P.

Architekt podkreśla, że zaangażowanie mieszkańców w budowę pierwszej szkoły nie byłoby możliwe, gdyby nie indywidualne rozmowy ze starszymą wioską, a także przekonanie obydwu grup do celowości inwestycji i do wspólnej pracy przy wznoszeniu obiektu, opartej na tradycyjnej technice budowlanej związanej z regionem. Kluczem do sukcesu podtrzymania inicjatywy było odwołanie się do przeszłości, tradycji i tych elementów kultury, które jednoczą i pozwalają tworzyć wspólny cel. Małgorzata Kądziela i Anna Rynkowska-Sasche dowodzą, że te zabiegi są charakterystyczne właśnie dla filozofii *ubuntu*, opartej na „kulturze percepcji sensorycznej”. Autorki podkreślają:

Francis D. Kéré wykorzystał tradycyjną wiedzę generowaną przez praktyki kulturowe, aby wprowadzić innowacyjne techniki, które zostały dostosowane do lokalnych warunków i zaakceptowane przez lokalną społeczność. Pozwoliło to zachować jej tożsamość i integralność. Nie byłoby to możliwe bez akceptacji i wcześniejszej interpretacji/adaptacji doświadczeń zmysłowych członków społeczności ujawniających pamięć kulturową¹⁹.

Architekt wykształcił całe pokolenia (ok. 1000 osób), które zaangażowane są m.in. w produkcję cegieł glinianych, budowę konstrukcji stalowych i wznoszenie budynków. Dzięki temu osoby te mogą być niezależne finansowo i nie są zmuszone do emigracji.

Wymienione w części analitycznej obiekty w większości zbudowane zostały przez wyszkolonych na miejscu pracowników, którzy opanowali sztukę rzemiosła murarskiego, stolarstwa, produkcji cegieł. W Gando Primary School Library – czyli w przestrzeni wspólnej dla wszystkich mieszkańców Gando, a także uczniów i nauczycieli, eksperymentalny sufit z przepołowionych garnków był dziełem zbiorowym całej wioski, od garncarzy po murarzy. Efekt pracy był dumą całej społeczności. Nischolan Pillay i Yashaen Luckan w swoich badaniach podkreślają fenomen działań Kéré dla zapobiegania ubóstwu w Afryce:

Ubóstwo jest kolejnym poważnym problemem na obszarach wiejskich. Brak infrastruktury jest czynnikiem przyczyniającym się do pogorszenia koniunktury gospodarczej na obszarach wiejskich; po prostu nie ma miejsca na działalność gospodarczą. [...] Opierając się na precedensie szkoły Gando, społeczność dzięki wsparciu Kéré była w stanie wygenerować gospodarkę nie tylko dzięki zbudowanym szkołom i innej infrastrukturze, ale także dzięki zdobytym umiejętnościom²⁰.

¹⁹ M. Kądziela, A. Rynkowska-Sachse, *Re-discovering the African philosophy of the architecture through the other/other's lens. European-based considerations*, May 2014, https://www.researchgate.net/publication/370954468_Re-discovering_the_African_philosophy_of_the_architecture_through_the_otherother's_lens_European-based_considerations [dostęp: 7.12.2024]. Tłum. K.B.-P.

²⁰ N. Pillay, Y. Luckan, *The rural school as a place for sustainable community development*, Conference: Sustainable Urbanisation at Port Elizabeth, May 2019, paper 58, s. 350, https://www.researchgate.net/publication/344624811_The_rural_school_as_a_place_for_sustainable_community_development [dostęp: 7.12.2024].

Autorzy, odnosząc się do pozytywnych wniosków wymienionych powyżej, potwierdzają, że inwestycje w rozwój infrastruktury będą stymulować i promować zrównoważony rozwój gospodarczy społeczności wiejskich.

Ciekawą opinię na partycypację społeczną z punktu widzenia ewoluującej stylistyki architektonicznej przedstawili Youngseo Park i Lee-Yong Sung w artykule *The Regenerative Characteristics of Diébédo Francis Kéré's Architecture Examined from Steve A. Moore's Perspective on Regenerative Regionalism*. Klasyfikują oni architekturę Kéré w nurcie „regionalizmu regeneracyjnego”, pojęcia wprowadzonego przez Stevena A. Moore'a w 2005 r. jako kontynuację pojęcia regionalizmu krytycznego Kennetha Framptona, podnosząc tym samym archaiczny „modernistyczny” wydźwięk jego klasyfikacji.

W koncepcji Moore'a pojęcie „architektura regionalna” powinno zostać zaktualizowane przez praktyki dostosowane do współczesnych okoliczności przez regeneracyjną i zrównoważoną architekturę. Podejście to polega na „[...] połączeniu między elementami ludzkimi i nieludzkimi, przez integrację ludzkiego systemu z naturalnym charakterem regionu, poprawiając w ten sposób jakość życia mieszkańców przez regeneracyjną architekturę regionalną”²¹. Wspomniane praktyki Moore przedstawia w ośmiu punktach architektury regeneracyjnej (tabela 1).

Tabela 1. Osiem punktów architektury regeneracyjnej według teorii Stevena A. Moore'a

Nr	Treść	Zrównoważenie ekologiczne			
		Refleksja oraz ulepszanie codziennego życia			
		Partycypacja społeczna			
1	Architektura regeneracyjna tak konstruuje otoczenie społeczne, by tworzyć technologie regeneracyjne w sposób racjonalny i wspólnotowy dla ludzi, zwierząt i roślin zasiedlających dane miejsce.	⊙			
2	Aby uczestniczyć w wielopoziomowej historii miejsca, architektura regeneracyjna powinna utożsamiać się z potrzebami mieszkańców i odzwierciedlać codzienne życie lokalnej społeczności.	○	⊙	○	
3	Architektura regeneracyjna kładzie nacisk na czynności w obrębie działań ekologicznych, które powinny być oparte na zintegrowanych aktywnościach kulturowych i społecznych na rzecz budownictwa ekologicznego.	○		⊙	
4	Architektura regeneracyjna opiera się na technologiach, które ukazują sposób ich działania, aby poszerzyć wiedzę miejscowej siły roboczej i podkreślić lokalne warunki ekologiczne.	⊙		⊙	
5	Architektura regeneracyjna będzie budować technologie codziennego życia, angażując obywateli w proces podejmowania decyzji.	⊙		○	
6	Przedkładając odtwarzanie praktyk poprawiających jakość życia nad estetyzowanie, architektura regeneracyjna uznaje, że repetytywne działania budowlane wywierają większy wpływ na funkcjonowanie społeczeństwa.		⊙	○	

²¹ Y. Park, L.-Y. Sung, *op. cit.*, s. 7. Tłum. K.B.-P.

Nr	Treść	Zrównoważenie ekologiczne			
		Refleksja oraz ulepszanie codziennego życia			
		Partycypacja społeczna			
7	Architektura regeneracyjna umożliwi tworzenie miejsc przez ułatwienie wspólnego, społecznego rozważania warunków ekologicznych danej lokalizacji.				⊙
8	Architektura regeneracyjna preferuje rozwój praktyk poprawiających jakość życia przez tworzenie kluczowych miejsc, które mogą stać się regeneratywne tylko przez tworzenie i odtwarzanie poprawiających jakość życia działań społecznych.		⊙		○

Legenda: ⊙ – bardzo istotny; ○ – istotny

Źródło: Y. Park, L.-Y. Sung, *The Regenerative Characteristics of Diébédo Francis Kéré's Architecture Examined from Steve A. Moore's Perspective on Regenerative Regionalism*, „KIEAE Journal” 2024, vol. 24, no. 2, s. 7, <https://doi.org/10.12813/kieae.2024.24.2.005>. Tłum. K.B.-P.

Badacze poddali analizie siedem obiektów autorstwa Kéré Architecture (w analizie przypadków w niniejszym artykule również przytoczono te przykłady), jednoznacznie podsumowując we wnioskach, że

widoczny udział społeczności w projektach Kéré służy jako godny uwagi przykład praktycznego zastosowania zasad architektury regeneracyjnej. Dzięki takiemu podejściu członkowie społeczności aktywnie przyczyniają się do poprawy regionalnych warunków środowiskowych przy użyciu codziennej technologii w ramach więzi społecznościowych, a tym samym głęboko angażują się w historię budowy miejsca²².

Typologia Moore'a zastosowana przez badaczy rzetelnie systematyzuje problematykę współczesnego podejścia do projektowania opartego na wielopłaszczyznowych aspektach. Podejście Kéré, autorsko wypracowane i stosowane z sukcesem od 20 lat, wpisuje się w ten naukowy wątek.

Zrównoważony rozwój – wspólny cel

Raport Światowej Organizacji Meteorologicznej (WMO) opublikowany we wrześniu 2024 r. wskazuje, że Afryka w najbliższych latach będzie walczyć z coraz poważniejszymi skutkami globalnego ocieplenia.

Pomimo znacznie niższej emisji gazów cieplarnianych niż na innych kontynentach, temperatury w Afryce [zwłaszcza w Afryce Subsaharyjskiej – K.B.-P.] wzrosły szybciej niż wskazywałyby na to globalna średnia. Wiele krajów Afryki musi w związku z tym przeznaczać do 9 proc. budżetu na walkę z ekstremalnymi zjawiskami klimatycznymi. [...] W przypadku Afryki Subsaharyjskiej dostosowanie się do zmieniającego się klimatu będzie kosztować szacunkowo 30–50 mld dolarów rocznie w ciągu

²² *Ibidem*, s. 10. Tłum. K.B.-P.

następnej dekady, zmuszając kraje regionu do inwestowania w państwowe służby meteorologiczne i hydrologiczne oraz do przyspieszenia wdrażania systemów wczesnego ostrzeżenia przed katastrofami klimatycznymi²³.

Twórczość Kéré jest nacechowana szacunkiem do natury, tradycji regionu i ochrony szeroko pojętego środowiska, co widać w analizowanych przykładach jego prac. Stosowane praktyki budowlane przez wybór lokalnych i ekologicznych materiałów i metod ściśle łączą się z pojęciem zrównoważonego rozwoju. Sposób prowadzenia procesu inwestycyjnego jest również istotny dla minimalizowania wpływu projektowanych budynków na środowisko w celu ochrony i poprawy warunków ekosystemu, zarówno lokalnie, jak i na większą skalę. Udział mieszkańców w procesie jest niezastąpiony, stąd konieczna jest edukacja na każdym poziomie wdrażania projektów. Jednym z przykładów była budowa Gando Primary School, gdzie powstała inicjatywa stworzenia ogrodu, który stał się nie tylko źródłem edukacyjnym dla uczniów, ale także uzupełnił szkolne obiady o świeże produkty. Aby uzupełnić program rolno-inwestycyjny, zaplanowano plantację drzew mango, która przynosi korzyści całej społeczności. W kolejnym projekcie Naaba Belem Goumma Secondary School rozwinięto program rolniczo-krajobrazowy i podjęto ambitny projekt kształtowania krajobrazu. Kampus, który obecnie jest w budowie, będzie otoczony tarasami obsadzonymi rodzimymi gatunkami drzew i roślinnością. Poprawi to mikroklimat kampusu, jednocześnie pomagając zapobiec pustynnieniu. Każdy z obiektów wyposażony jest w podziemny zbiornik, który zbiera wodę deszczową do wykorzystania w porze suchej. Architekt podkreśla, że pragmatyczne rozwiązania dla budownictwa oparte na lokalnych materiałach i skutecznych programach proekologicznych mogą być rozwiązaniem w walce ze zmianami klimatycznymi na większą skalę.

Obawy co do przyszłości Afryki wzbudzają w Kéré wzmożony konsumpcjonizm i migracja do większych miast, które obecnie nie posiadają wystarczającej infrastruktury, by zapewnić komfortowe warunki do życia. Kéré podkreśla, że jest to problem, nad którym trzeba się pochylić²⁴. Pillay i Luckan w swoich badaniach podkreślają rolę i sposób elastycznego projektowania szkół jako ośrodka społeczno-twórczego, zapobiegającego migracjom mieszkańców wsi, zapewniającego wiele możliwości aktywności.

Szkołę wiejską można postrzegać jako centrum *quasi*-społeczności. Szkoły na obszarach wiejskich odgrywają różne role. Szkoła może pełnić swoją podstawową funkcję jako szkoła lub jako wielofunkcyjne centrum, takie jak biblioteka, klinika, centrum

²³ wal/ fit/, *Kraje afrykańskie wydają coraz więcej na walkę ze zmianami klimatu*, zielonagospodarka.pl, 3.09.2024, <https://zielonagospodarka.pl/kraje-afrykanskie-wydaja-coraz-wiecej-na-walke-ze-zmianami-klimatu-17614> [dostęp: 28.09.2024].

²⁴ L. Lacina, L. Markovitz, *How a pioneering architect faced rejection – and used design to drive social change and sustainability*, World Economic Forum, 6.10.2022, <https://www.weforum.org/stories/2022/10/francis-kere-pritzker-prize-architecture-social-change-sustainability> [dostęp: 15.09.2024].

edukacji dorosłych, miejsce pracy lub miejsce do głosowania. Jest to zbudowane miejsce, które ułatwia różne działania społeczności²⁵.

Autorzy określają zasady projektowania szkół wiejskich jako ośrodków *quasi*-społecznościowych. Należą do nich:

- Elastyczna funkcjonalnie przestrzeń w budynkach szkolnych.
- Dziedzińce do nauki, spotkań i zabawy.
- Zrównoważony projekt w kierunku statusu zerowego.
- Przestrzeń do spotkań społeczności, m.in. wielofunkcyjna sala.
- Ogólnodostępne boisko sportowe i inna infrastruktura sportowa.
- Biblioteka i centrum informacyjne; podwójne zastosowanie dla studentów i społeczności.
- Szkolenie rolnicze i przestrzenie do uprawy roślin, dla bezpieczeństwa żywnościowego.
- Warsztaty do szkolenia umiejętności.
- Przestrzenie kulturalne.

Chociaż jest to krótka lista, przestrzenie te są niezbędne dla stabilności społeczno-gospodarczej społeczności wiejskich. Autorzy postulują, że jeśli zastosowana zostanie ta metoda myślenia projektowego, szkoła wiejska może być naprawdę miejscem zrównoważonego rozwoju społeczności²⁶.

Afrofuturyzm - empatyczna wizja przyszłości Afryki według Kéré

Najbardziej trafną definicją pojęcia afrofuturyzmu jest definicja zamieszczona w magazynie Dezeen przez Ekow Eshuna – brytyjskiego pisarza, dziennikarza i kuratora: „afrofuturyzm odnosi się do prac, które na nowo wyobrażają sobie doświadczenie czarnoskórych przez połączenie science fiction, fantasy i historii. Na przykład opowiadając historię transatlantyckiego handlu niewolnikami jako opowieść o porwaniu przez kosmitów”²⁷. To obrazowe przedstawienie pojęcia użytego po raz pierwszy przez pisarza i krytyka Marka Dery’ego w 1993 r., od tamtej pory żywo dyskutowane, przez lata ewoluowało i z czysto pop-literackich zagadnień dotarło do powszechnego użycia także w architekturze.

Dowodem tej ewolucji jest używanie przez Kéré tego pojęcia w kontekście swojej twórczości w wypowiedziach np. dla magazynu „Wired”. Architekt udzielił wywiadu, gdzie wyjaśnia, dlaczego określa swoje nowe projekty jako afrofuturystyczne²⁸ Architekt podkreślił:

²⁵ N. Pillay, Y. Luckan, *op. cit.*, s. 351. Tłum. K.B.-P.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ E. Eshun, *There is a desire among black people to make the world over*, „Dezeen”, 9.04.2018, <https://www.dezeen.com/2018/04/09/ekow-eshun-opinion-afrofuturism-architecture-design> [dostęp: 25.09.2024].

²⁸ K. Johnson, *An Afrofuturist Architect Builds for a Better Future*, „Wired”, 11.04.2023, <https://www.wired.com/story/an-afrofuturist-architect-diebedo-francis-kere-builds-for-a-better-future> [dostęp: 30.04.2024].

Dla mnie afrofuturyzm jest czymś pozytywnym, inspirującym, ale także zbudowanym na oczekiwaniach. To marzenie afrykańskiej młodzieży szukającej wysokiej jakości i czegoś, co odzwierciedla ich kulturę i odpowiada potrzebom ludzi i sprawia, że marzysz, a nie zawsze jesteś zredukowany do nędzy. To coś – może być małe, ale powinno być wygodne. Powinno być dla ciebie przyjemne zarówno dla oczu, jak i dla duszy i mózgu. To coś inspirowanego Afryką²⁹.

Do tego trendu architekt zalicza dwie koncepcje przedstawione podczas Zgromadzeń Narodowych w Beninie i w Burkina Faso. Proponują one rozległe wizje potężnej ingerencji w strukturę miast, kształtujące nowy symbol wolnego afrykańskiego państwa. Na tle wernakularnych rozwiązań znanych z twórczości architekta w małej skali, w porównaniu z proponowanymi rozwiązaniami rzeczywiście wyglądają futurystycznie (il. 15).

Ilustracja 15. Zgromadzenie narodowe w Burkina Faso, wykonanie: Kéré Architecture. Źródło: Kéré Architecture, *Burkina Faso National Assembly*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/burkina-faso-national-assembly> [dostęp: 25.03.2025].

²⁹ *Ibidem*. Tłum. K.B.-P.

Podsumowanie

Analizując realizacje Kéré Architecture – podejście architekta do detali, sposobu budowania koncepcji oraz procesu tworzenia wspólnoty odpowiedzialnej za swoje dzieło, widać jego osobiste podejście do każdej realizacji opierające się na szacunku do tradycji i dziedzictwa kulturowego Afryki.

Realizacje zapewniają komfort pod względem wizualnym, użytkowym, ekonomicznym i przyzwyczajają użytkowników do nowego standardu estetycznego, niekoniecznie importowanego z Zachodu, ale wypracowanego na własnym gruncie. Adedoyin Teriba, architekt specjalizujący się w nowoczesnej i współczesnej architekturze i urbanistyce, koncentrując się na tradycjach Afryki Zachodniej i jej diasporach, określa architekturę Kéré empatyczną³⁰. Empatycznym nazywa

cały proces budowy wszystkich budynków [...] głęboko wykorzystujących tradycje działań społecznych, które są podstawą rolnictwa, inicjacji chłopców i dziewcząt oraz ceremonii w Burkina Faso. Kéré nie tylko wymyślił swoje podejście do budowania. Jego podejście do budowania było raczej logicznym przedłużeniem praktyk, które były bardziej fundamentalne dla warstwy społeczno-kulturowej współczesnego społeczeństwa burkińskiego³¹.

Badacz uważa, że formy, które architekt przejął i przekształcił, nie były formami architektonicznym *per se*, ale miały związek z całym procesem i rozwiązaniami architektonicznymi, a używanie wielowiekowych praktyk w budowie schematów budynków było wyjątkowo architektoniczne³².

Główny wątek partycypacji społecznej świadczą jednoznacznie o społecznych walorach architektury Kéré przewija się we wszystkich kategoriach twórczych. Jest silnie zrośnięty z jego postawą twórczą i wiarą w skuteczność metody stosowanej w państwach afrykańskich. Architekt zdaje sobie sprawę, że w kulturze Zachodu partycypacja społeczna na taką skalę nie byłaby możliwa ze względów ustawodawczych, czasowych i społeczno-kulturowych. Jednak w rzeczywistości afrykańskiej wszystkie omawiane realizacje świadczą o słuszności i sukcesie takiego oddolnego podejścia.

Kéré nie jest jedynym architektem – aktywistą współtworzącym nową architekturę Afryki. Biennale w Wenecji w 2023 r. pokazało cały zastęp architektów (zarówno starszych, do których można zaliczyć już Francisca D. Kéré, Davida Adjaye czy Kunlé Adeyemi, jak i młodsze pokolenia – Mariam Kamarę, Thandi Loewenson czy Sumayyę Vally), których osiągnięcia są widoczne na arenie architektonicznej i w zaangażowaniu w sprawę przyszłości Afryki.

³⁰ A. Teriba, *Buildings Instead of Discourse. Empathy and Modern Architecture in West Africa*, [w:] *Regionalism, Nationalism & Modern Architecture. Proceedings*, CEAA, Porto 2018, s. 443, <https://comum.rcaap.pt/bitstreams/488dc275-46e0-4b5b-995f-35dcd4320956/download> [dostęp: 15.09.2024].

³¹ *Ibidem*. Tłum. K.B.-P.

³² *Ibidem*.

Bibliografia

- African Futures Institutes, *Our Board*, <https://www.africanfuturesinstitute.com/patrons-trustees-and-academic-advisors> [dostęp: 13.02.2025].
- Architettura nei Paesi in via di sviluppo / Needs: Architecture in Developing Countries*, ed. S. Spatro, 2. edizione, revised edition, LetteraVentidue, Siracusa 2013.
- Baan I., Kéré F., *Momentum of Light*, Lars Müller Publishers, Zurich 2021.
- Baker-Brown D., *The Re-Use Atlas. A Designer's Guide Towards the Circular Economy*, RIBA Publishing, London 2019.
- Baratto R., „*It's Not Because You Are Limited in Resources That You Should Accept Mediocrity*”: Interview with Francis Kéré, 2022 Pritzker Winner, ArchDaily, 16.03.2022, <https://www.archdaily.com/968831/its-not-because-you-are-limited-in-resources-that-you-should-accept-mediocrity-interview-with-francis-kere> [dostęp: 20.10.2024].
- Biennale Architettura 2023: The Laboratory of the Future*, ed. L. Lokko, La Biennale di Venezia, 2023.
- Diébédo Francis Kéré*, Holcim Foundation for Sustainable Construction, <http://www.holcimfoundation.org/Experts/diebedo-francis-kere> [dostęp: 5.10.2024].
- (*Diébédo*) Francis Kéré, architect, <https://www.archinform.net/arch/216844.htm> [dostęp: 15.10.2024].
- Eshun E., *There is a desire among black people to make the world over*, „Dezeen”, 9.04.2018, <https://www.dezeen.com/2018/04/09/ekow-eshun-opinion-afrofuturism-architecture-design> [dostęp: 25.09.2024].
- Eucalyptus in East Africa. The Socio-economic and Environmental Issues*, FAO Sub-regional Office Eastern Africa, Addis Ababa, March 2009, <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/3a7de687-676f-457c-9031-1cc8767e56e5/content> [dostęp: 5.10.2024].
- Frearson A., *Key projects by Serpentine Pavilion architect Diébédo Francis Kéré*, Dezeen, 21.02.2017, <https://www.dezeen.com/2017/02/21/key-projects-serpentine-pavilion-architect-diebedo-francis-kere> [dostęp: 25.03.2025].
- Ford A., *Designing the Sustainable School*, Images Publishing Group, Mulgrave 2007.
- Forde T., *Diébédo Francis Kéré Awarded Prince Claus Laureate Award for 2017*, ArchDaily, 11.09.2017, <https://www.archdaily.com/879317/diebedo-francis-kere-awarded-prince-claus-laureate-award-for-2017> [dostęp: 25.03.2025].
- Francis Kéré: Radically Simple*, eds. A. Lepik, A. Beygo, Hatje Cantz Verlag, Berlin 2017.
- Gade C.B.N., *What is Ubuntu? Different Interpretations among South Africans of African Descent*, „South African Journal of Philosophy” 2012, vol. 31, issue 3, s. 484–503, <https://doi.org/10.1080/02580136.2012.10751789>.
- Holcim Foundation for Sustainable Construction, *Sustainable construction: climate, democracy and scarcity are concerns for us all. Diébédo Francis Kéré wins „Nobel Prize” for Architecture*, 2022, <https://www.holcimfoundation.org/media/news/kere-pritzker-laureate-2022> [dostęp: 15.10.2024].
- Johnson K., *An Afrofuturist Architect Builds for a Better Future*, „Wired”, 11.04.2023, <https://www.wired.com/story/an-afrofuturist-architect-diebedo-francis-kere-builds-for-a-better-future/> [dostęp: 30.09.2024].

- Kądziela M., Rynkowska-Sachse A., *Re-discovering the African philosophy of the architecture through the other/other's lens. European-based considerations*, May 2014, https://www.researchgate.net/publication/370954468_Re-discovering_the_African_philosophy_of_the_architecture_through_the_otherother's_lens_European-based_considerations [dostęp: 7.12.2024].
- Kéré Architecture, <https://www.kerearchitecture.com> [dostęp: 13.02.2025].
- Kéré Architecture, *Burkina Faso National Assembly*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/burkina-faso-national-assembly> [dostęp: 25.03.2025].
- Kéré Architecture, *Counteract*, <https://www.kerearchitecture.com/work/knowledge/co-contract> [dostęp: 25.09.2024].
- Kéré Architecture, *Dano Secondary School*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/dano-secondary-school> [dostęp: 25.03.2025].
- Kéré Architecture, *Gando Primary School*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/gando-primary-school-3> [dostęp: 25.03.2025].
- Kéré Architecture, *Gando Primary School Library*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/gando-primary-school-library> [dostęp: 25.03.2025].
- Kéré Architecture, *Lycée Schorge*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/lycee-schorge> [dostęp: 13.02.2025].
- Kéré Architecture, *Naaba Belem Goumma Secondary School*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/naaba-belem-goumma-secondary-school> [dostęp: 13.02.2025].
- Kéré Architecture, *Noomdo Orphanage*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/noomdo-orphanage> [dostęp: 25.03.2025].
- Kéré Architecture, *Our Expertise*, <https://www.kerearchitecture.com/expertise> [dostęp: 25.09.2024].
- Kéré Architecture, *SKF-RTL Children Learning, Centre*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/skf-rtl-children-learning-centre> [dostęp: 25.03.2025].
- Kéré Architecture, *Startup Lions Campus*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/startup-lions-campus> [dostęp: 25.03.2025].
- Kéré Architecture, *Xylem*, <https://www.kerearchitecture.com/work/building/xylem> [dostęp: 25.03.2025].
- Kéré F.D., *How to build with clay... and community*, TED Talks, December 2013, https://www.ted.com/talks/diebedo_francis_kere_how_to_build_with_clay_and_community [dostęp: 30.09.2024].
- Kere Foundation, *Collaboration*, <https://www.kerefoundation.com/en/practices/collaboration> [dostęp: 13.02.2025].
- Kéré Foundation, *Education*, <https://www.kerefoundation.com/en/projects/education> [dostęp: 25.09.2024].
- Lacina L., Markovitz L., *How a pioneering architect faced rejection – and used design to drive social change and sustainability*, World Economic Forum, 6.10.2022, <https://www.weforum.org/stories/2022/10/francis-kere-pritzker-prize-architecture-social-change-sustainability> [dostęp: 15.09.2024].
- Leigh Brown P., *Setting the Stage for Africa at the Venice Architecture Biennale*, „The New York Times”, 9.05.2023, <https://www.nytimes.com/2023/05/09/arts/design/venice-architecture-biennale-lesley-lokko.html?auth=login-google1tap&login=google1tap> [dostęp: 20.10.2024].

- Lesley Lokko, Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Lesley_Lokko [dostęp: 30.08.2024].
- Lesley Lokko to receive Royal Gold Medal 2024 for architecture, Royal Institute of British Architects, 18.01.2024, <https://www.architecture.com/knowledge-and-resources/knowledge-landing-page/lesley-lokko-to-receive-royal-gold-medal-2024-for-architecture?srsId=AfmBOorP2uFQbC8aOFowCsnK52r8iS52TXL1ookC6IWUyto n0EO62-NQ> [dostęp: 20.10.2024].
- Low I., *Architecture in Africa: Situated modern and the production of locality*, [w:] *A Critical History of Contemporary Architecture 1960–2010*, eds. E.G. Haddad, D. Rifkind, Routledge, London, 2014, https://www.researchgate.net/publication/293222327_Architecture_in_Africa_Situated_modern_and_the_production_of_locality [dostęp: 15.10.2024].
- Matyszek-Imielińska M., *Francis Kéré: A Spokesperson of African Architecture? Modernism and Decolonization*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2024, t. 20, nr 3, s. 122–141, <https://doi.org/10.18778/1733-8069.20.3.06>.
- Park Y., Sung L.-Y., *The Regenerative Characteristics of Diébédo Francis Kéré’s Architecture Examined from Steve A. Moore’s Perspective on Regenerative Regionalism*, „KIEAE Journal” 2024, vol. 24, no. 2, s. 5–13, <https://doi.org/10.12813/kieae.2024.24.2.005>.
- Pillay N., Luckan Y., *The rural school as a place for sustainable community development*, Conference: Sustainable Urbanisation at Port Elizabeth, May 2019, paper 58, s. 342–353, https://www.researchgate.net/publication/344624811_The_rural_school_as_a_place_for_sustainable_community_development [dostęp: 7.12.2024].
- Slavid R., *Extreme Architecture: Building for Challenging Environments*, Laurence King Publishing, London 2009.
- Teriba A., *Buildings Instead of Discourse. Empathy and Architecture in West Africa*, [w:] *Regionalism, Nationalism & Modern Architecture. Proceedings*, CEAA, Porto 2018, s. 437–448, <https://comum.rcaap.pt/bitstreams/488dc275-46e0-4b5b-995f-35dcd4320956/download> [dostęp: 15.09.2024].
- The Pritzker Architecture Prize, *Diébédo Francis Kéré, Jury citation*, <https://www.pritzkerprize.com/laureates/diebedo-francis-kere#laureate-page-2441> [dostęp: 5.10.2024].
- wal/ fit/, *Kraje afrykańskie wydają coraz więcej na walkę ze zmianami klimatu*, zielonagospodarka.pl, 3.09.2024, <https://zielonagospodarka.pl/kraje-afrykanskie-wydaja-coraz-wiecej-na-walke-ze-zmianami-klimatu-17614> [dostęp: 28.09.2024].
- Yaszek L., *Afrofuturism, Science Fiction, and the History of the Future*, „Journal of the Research Group on Socialism and Democracy”, <https://web.archive.org/web/20110626153716/http://sdonline.org/42/afrofuturism-science-fiction-and-the-history-of-the-future> [dostęp: 5.12.2024].